

Mýtický naratív sťahovania a domova v slovenskej vojvodinskej literatúre

Zuzana Čížiková

ČÍŽIKOVÁ, Z.: Mythical narrative of migration and home in Vojvodina
Slovak literature

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 70, 2023, no. 6, pp. 640-656

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.2>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8709-7587>

Key words: Vojvodina Slovak
literature, Lower Land, myth,
identity, self-identification

Even though the historical narrative of the (mythical) migration of Slovaks to Vojvodina (the so called *Dolná zem* – “Low Land”) and the founding of a new home is based on historical facts, it contains a range of relatively stable elements of a transnationally shared myth of the search for a promised land. This myth represents one of the key memories of the Slovak minority in Serbia, shaped and maintained across time, which contributed to the creation of national unity, a distinct image, and a specific Slovak identity. The paper primarily examines qualitatively varying literary texts in Vojvodina Slovak literature of the 20th century in which this myth and related thematic and expressive means dominate. These thematic and motivic paradigms include motifs of migration, flatland, land, building a house, ancestors, and others, often portrayed in comparison to what things were like in the old homeland. These, through systematic repetition in many works of fiction and non-fiction, contributed to the construction of the myth of the promised land and the finding of a second homeland which became part of the collective memory of Vojvodina Slovaks. In this sense, one can also speak of the historical and cultural memory of the Vojvodina Slovak ethnic group and the building of a distinctive Vojvodina – “Lowland” – Slovak identity.

Kľúčové slová: slovenská vojvodinská
literatúra, Dolná zem, mýtus,
identita, sebaidentifikácia

Ak sa na pretrvávajúci historický naratív dlhého hľadania domova (Sirácky 1985) u vojvodinských, respektíve dolnozemsých Slovákov¹ pozrieme cez prizmu teórie kultúrnej pamäti (Assmann J. 2001, 2015; Assmann A. 2014; Nünning 2001; Nünning – Trávníček – Holý 2006 a iní), javí sa nám ako osudový a mýtický príbeh putovania do zaslúbenej krajiny. Aj napriek rozličným definíciám a chápaniam mýtu a jeho využitia v humanitných a umenovedných oblastiach, v tomto príspevku je mýtus predovšetkým relatívne stabilný a často sa opakujúci naratív, ktorý čiastočne korešponduje s historickou realitou, ako ju podáva historická faktografia, ale značne ho aj posúva do ahistorických a univerzálnych polôh. Daný mýtický príbeh o sťahovaní Slovákov na Dolnú zem pritom odkazuje aj na spravidla nevedomé uvažovanie slovenskej enklávy v Srbsku o svojej pozícii v širších historických a geograficko-spoločenských rámcoch a o tých kľúčových, osudových a prelomových udalostiach v ich dejinách, ktoré k takémuto ich postaveniu prispeli. Ako základný národný naratív, usilujúci sa o komplexný výklad ich historickej pozície, môže byť zárukou ich integrity a kontinuity kolektívneho trvania, a to aj napriek selektívnym prístupom k historickým faktom a selektívnemu spomínaniu. Jan Assmann píše v tejto súvislosti o intersubjektívne spoločne prežívaných „rámcoch“ spomínania, ktoré rozhodujú o organizovaní pamäti, ale i o tom, čo sa bude podporovať a čo upadne do zabudnutia, čo sa má rekonštruovať ako minulosť a čo môže alebo dokonca musí z minulosti vymiznúť.

Podľa Aleidy Assmannovej národné pamäti sú postavené hlavne okolo hrdinských činov a hrdinského utrpenia. V nadväznosti na to je národná pamäť samoučelná a úzko prepojená s politickými mýtmi, je sformovaná tak, aby posilnila identitu, sebaúčtu a poskytla ochranný štít proti udalostiam a traumám, na ktoré by národ najradšej zabudol (Assmann A. 2014: 553).² Naratív vojvodinských Slovákov o ťažkom a obetavom putovaní za vidinami svojho sna o novom, lepšom domove má viaceré atribúty hrdinského národného príbehu, ktorý mohol zásadne ovplyvniť ich sebareflexiu. Môžeme sa teda spolu s Michalom Babiakom pýtať, v čom spočíva oná strata a trauma dolnozemsých a vojvodinských Slovákov (Babiak 2010).³ Ďalšia otázka je potom zameraná na funkciu takého naratívu v národnom živote. Pomáhal a pomáha danému etnickému spoločenstvu v prekonávaní

1 Pod dnes zaužívaným označením vojvodinskí Slováci rozumiem slovenskú enklávu v severnej časti dnešného Srbska, vo Vojvodine. Slovenské jazykové enklávy sa na tomto území nachádzajú už vyše 270 rokov a sú výsledkom komplexných historicko-sociálnych okolností kolonizácie, ktorá prebiehala od polovice 18. do začiatku 19. storočia. Širší pojem dolnozemsí Slováci vzťahujem na slovenské minority v dnešnom Maďarsku, Rumunsku a srbskej Vojvodine. Zistenia, ktoré v štúdiu prinášam, sa v mnohom môžu vzťahovať aj na celý dolnozemsý literárny kontext. K terminologickému definovaniu bližšie Babiak 2018: 121-130.

2 Zvonko Taneski v rámci poetiky dislokácie a v súvislosti s témou emigrácie, imigrácie a exilu okrem iného konštatuje, že utrpenie zo straty vlasti a svojich koreňov je povznášajúce utrpenie a exulanti na traumy vykorenenia reagujú (znovu)vytváraním koreňov a idealizovaním domova, ktorý možno nikdy nemali (Taneski 2021: 21).

3 M. Babiak ako najpravdepodobnejšiu odpoveď na danú otázku uvádza, „že oným strateným objektom dolnozemsých Slovákov je domov, respektíve vlast“ (Babiak 2010: 11). Z tohto pocitu odlúčenia a odchodu sa následne konštituuje ako individuálna, tak i kolektívna identita.

642 ťažkosť a nástrah v situácii viac ako dvestopäťdesiatročného priestorového odlúčenia od materského jadra, odcudzenia v inonárodnom okolí a komplikovanej pozície „medzi dvomi domovinami“? Participuje aspoň čiastočne na posilnení národnej identity, kultúrnej pamäti a sebaidentifikácii tejto komunity? Takto postavený problém, podobne ako sa na to v súvislosti s reflexiou postnárodnej identity v južnoslovanských literatúrach pýta aj Zvonko Taneski, sa môže zdať ako prekonaný a neopodstatnený: „Niektorí sa zamýšľajú aj nad tým, či sú súčasné trendy návratu k národným a etnickým rámcom i opierania sa o vlastné ‚tematické uzly‘ možno len prejavom kultúrneho spiatočníctva alebo reakciou na zvýšenú ‚neukutvenosť‘ a stratu autenticity v povrchnosti globalizovaného sveta“ (Taneski 2021: 21).

Predmetom tejto štúdie sú predovšetkým literárne texty slovenských vojvodinských autorov, rozličnej hodnotovej úrovne, ktoré sú v súlade s teóriou kultúrnej pamäti vnímané ako produkty kultúry a ako také sa podieľajú aj na tvorbe (a)historických významových konštruktov, ktoré sú však určujúce pre tvorbu identity danej komunity. Vybrané texty nevnímam len ako výsledok určitých sociálnych okolností, ale aj ako artefakty a produkty kultúry v mnohom sa podieľajúce na spoluvytváraní a formovaní ľudskej pamäti. Cieľom štúdie je načrtnúť podiel literatúry v procesoch kultúrnej a etnickej identifikácie vojvodinských Slovákov a zároveň naznačiť možné presahy k prehodnocovaniu národného bytia vo svetle širších priestorových a časových súradníc v zmysle transkultúrneho a transnacionálneho obratu v skúmaní interkultúrnych a interliterárnych vzťahov.

V príspevku vychádzam z teoretických a interpretačných prác viacerých slovenských a slovenských vojvodinských literárnych vedcov a historikov (Michal Harpáň, Michal Babiak, Samuel Boldocký), ale i historikov a iných odborníkov skúmajúcich slovenské enklávy na Dolnej zemi (Ján Sirácky, Miroslav Kmeť, Ján Botík a mnohí ďalší). Z teoretických konceptov sa opieram predovšetkým o teóriu kultúrnej pamäti J. a A. Assmannovcov, uvažovanie o identite Ansgara Nünninga a ďalších vedcov, ktorí zdôrazňujú, že pamäť nemá statickú podobu, je médiom, prostredníctvom ktorého spoločnosť dejiny nanovo konštruje, a že texty sú dôležité pre tvorbu identity istej spoločnosti (Nünning 2001, citované podľa Höhn 2017: 61-62). Pod pojmom kultúrna pamäť rozumiem „súbor opätovne použiteľných textov, obrazov a rituálov [...] vlastných pre každú spoločnosť a epochu, ktorých opaterou sa stabilizuje a sprostredkúva obraz o týchto spoločnostiach a epochách, o kolektívnom poznaní hlavne (ale nie výlučne) minulosti, o ktoré skupina opiera vedomie jednoty a osobitosti“ (Nünning 2001, citované podľa Höhn 2017: 61).

Medzi dvoma domovmi – k identitám Slovákov v Srbsku

Vychádzajúc zo širšieho pohľadu, počet textov s problematikou identity vo vedeckom korpuse enormne narastá, avšak vedľa každého pokusu o jej definovanie a terminologické uchopenie sa berie ohľad na alteritu, negáciu, korelatívnu podstatu a vzťahovosť voči inému. „Identity nejsou nikdy jednotné a v pozdné moderní době jsou stále rozkouskovanější a roztržitější. Nikdy nejsou tvorný jediným prvkem, ale jsou vystaveny z mnoha různých, často se protínajících a protichůdných diskurzů, praxe a postojů. Procházejí nepřetržitým procesem změny a transformace“ (Hall 1996: 4). Identitu chápem v súlade s koncíznym a explanačným definovaním Rastislavy Stoličnej:

„Identita ako vysoko štruktúrovaný fenomén a ako reflektované vedomie jednotlivca alebo sociálnej skupiny je určovaná rôznymi faktormi: genetickými dispozíciami, sociálnym a prirodzeným okolím – rodinou, vidiekom, mestom, krajinou, podnebími – rámcovanými konkrétnymi politickými a ekonomickými podmienkami, z generácie na generáciu odovzdávanými skúsenosťami alebo tradovanými predstavami o svete. Identita je však zároveň podstatne určená odvolávaním sa na minulosť, evokáciou historickej a kultúrnej pamäti“ (Stoličná 2009: 45).

Bez nazerania na otázku identity ako „módu sociálnej skúsenosti“ (Horyna 2020: 56) a bez nevyhnutnej historickej perspektívy sa nedá hovoriť ani o viacnásobnej identite vojvodinských, respektíve dolnozemských Slovákov. Komplexnosť etnickej príslušnosti národnostných menšín sa často označuje ako viacnásobná či multiplikovaná identita. Okrem nepopierateľnej príslušnosti k slovenskému národu, postupnému zosilňovaniu príslušnosti k minoritnému kolektívu a štátoprávnemu územnému celku (Juhoslávii), ako sa to výraznejšie dialo po roku 1918, sa čoraz častejšie dostáva do fókusu „inakosť“ vojvodinských Slovákov (Mráz 2004; Harpán 2015; Babiak 2018). Ako uvádza M. Babiak (2018), identifikácia vojvodinských Slovákov prebiehala viacerými smermi; od neustále prítomného národného povedomia a príslušnosti k slovenskej národnej vetve a evanjelickej a. v. cirkvi, postupne sa formovala aj lokálna, regionálna identita.⁴ Prostredníctvom budovania historickej kolektívnej pamäti, zachovávaním kultúrneho dedičstva sa identita vojvodinských a dolnozemských Slovákov formovala kontinuálne cez viaceré minulé štátne a teritoriálne identity, aby sa dostala do dnešnej podoby národnej identity, ktorú však aj naďalej treba vnímať ako premenlivú a v jej procesuálnom charaktere. Pritom je dôležité aj to, že v týchto prinajmenšom dvoch základných reláciách (v smere slovenskej príslušnosti a vo vlastnom etnickom sebauvzdržovaní) nevzniká vyhrotená polarita v zmysle straty hodnotovo-identifikačnej orientácie. Čo na druhej strane neznamená, že sa uvedené aj nevyskytuje; aj napriek relatívne jasnému určeniu k vojvodinskej a dolnozemskej slovenskej príslušnosti je tu prítomný aj spomínaný pocit inakosti, odlúčenia, odchodu (a návratu), straty a hľadania väzby k starej domovine. V literárnovedných i umeleckých textoch sa táto liminálna pozícia⁵ spravidla vyjadruje gnómickými výrazmi typu: medzi dvoma domovmi, aj tu, aj tam, ani tu, ani tam (Harpán 2015), hore a dolu (Babiak 2015), nikam a späť (Bohuš 1989), domov bez domova, odtiaľ a kam? (Labáth 2005). O inakosti slovenskej národnostnej menšiny, jej odlišnosti od väčšinového slovenského národa hovorí i Dana Hučková a v súvislosti s literatúrou dodáva: „Práve inakosť sa neskôr stáva dôležitým tvarovým princípom, vďaka ktorému sledované literatúry získavajú a ďalej si aktívne formujú svoju vlastnú typologickú identitu“ (Hučková 2013: 28).

4 Napríklad k určitej regionálnej a transnacionálnej identite sa hlásil slovenský vojvodinský básnik Paľo Bohuš, ustanovujúc príslušnosť k nadnárodnému celku – priestoru Panónie, lokalizovanému na území dnešnej Podunajskej nížiny. V básni *Nostalgia* svoju túžbu po rodnom kraji vyjadril veršami: „Každá živá molekula / vo mne / dožaduje sa Panónie“ (Bohuš: 1974: 46).

5 Slovenský kritik vojvodinského pôvodu Zlatko Klátik (1922 – 1990) pomenoval túto pozíciu medzi dvoma domovmi ako „pohyb na pomedzí – na periférii – dvoch národných celkov, ani do jedného nie pevne začlenení“ (Klátik 1976).

644 Mýtus sťahovania a domova v literatúre vojvodinských Slovákov

Do umeleckých diel sa mýtus podľa Sone Paštekovéj dostáva na úrovni formy (výraz, metafora, symbol, archetyp), ale aj ako transkultúrny a transhistoricky sa opakujúci model myslenia, správania a konania. Ide o isté pravzory ľudského myslenia, obrazy a motívy kolektívneho nevedomia. Transformácia prvkov skúseností a poznania do sféry nevedeckého, intuitívneho a prapôvodného nemenného archetypálneho vnímania sveta alebo opačne sa nedá presne časovo doložiť ani historicky lokalizovať.

Jednou z relatívne frekventovaných národných tém v literárnej tvorbe vojvodinských Slovákov je tematicko-motivická paradigma príchodu na Dolnú zem a zžívania sa s novým priestorom. Kreatívnou konkretizáciou ustálených pravzorov, dávných obrazov a symbolov sa v nich prezentuje súbor skúseností slovenského dolnozemskeho etnika. Od tohto motivického hniezda sa odvíja základný mýtický naratív, ktorý jednak poskytoval účinný ochranný štít voči traumatickým udalostiam v živote národa (ako sú odlúčenie od materského národného jadra a strata vlasti; Assmann A. 2014: 553) a na strane druhej stabilizoval nosné prvky formujúcej sa etnickej minoritnej identity. V takom sebaidentifikačnom procese mýtus môžeme vnímať v integračnom a sebazáchrannom význame – nadobúdanie „koreňov“ a generačné pretrvávajúce zohrali dôležitú úlohu pri sebareflexii vojvodinských Slovákov. Podobne ako je „seba-reflexia, pochopenie samého seba, svojho osudu ako individua a zároveň sociálneho subjektu podstatným atribútom identity jednotlivca“ (Findor 2000: 59), aj sebaidentifikácia kolektívu prispieva k seba prijatiu a upevňovaniu kolektívnej identity. Pri národnej identite ide o stratégie uvedomovania a budovania kontinuity naprieč časom, ktoré sa najčastejšie realizuje rozprávaním a konštruovaním nosných národných príbehov a udalostí. Tradovaný naratív spravidla obsahuje motív putovania, príchodu na Dolnú zem, budovanie domova a postupnú domestifikáciu daného územia, integráciu do nového prírodného a inonárodného prostredia a nachádzanie svojej vlasti.

Vedomie príslušnosti k materskému etniku a postupné uvedomovanie si nielen priestorovej, ale i sociálnej, kultúrnej a historickej inakosti nachádzame už u starších autorov, ktorí pôsobili na Dolnej zemi. Matej Ambrózi (1797 – 1869), veršovec a evanjelický farár na Dolnej zemi (v Bajši, Bečkereku – dnešnom Zreňanin – a na vojenskej hranici v Kovačici) v sonete *Pozdrav z Banátu Slovákom* uverejnenom v *Orle tatranskom* v roku 1846 odkazuje: „Darmo mne tu, darmo srdce horí / po vás v Tatrách, lúky zelené, [...] Načo Kriváň moju túžbu sporí, / keď pustiny sú mi súdené? [...] // Tatra zlatá! tie tri hrady tvoje, / tri oltáre Bohom svätené, / ľutujem, že sú nie naše, moje“ (Hronec 2010: 159). Postupom konfrontácie sa najčastejšie porovnáva nový a starý domov, nová vlasť a opustená materská krajina. Symboly Kriváňa a Tatier sa radia k celému radu toponým (Liptov, Orava, Váh, Hron, Strehová a ďalšie), ktoré budú aj neskoršie zastupovať opustenú vlasť a Slovensko. Ako priestorové opozitá v novom domove zase figurujú pomenovania Dunaj, Tisa, Fruška hora, Panónia, pusta, pustatina, rovina, nížina, Dolná zem a ďalšie. Takéto produkčné stratégie v básnickom význame sú zvlášť prítomné v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia ako dôsledok širších spoločensko-politických zmien. Po roku 1918 nastáva nové historické obdobie v existencii tamojších Slovákov v dôsledku nielen priestorového, ale i štátoprávneho odlúčenia od materského národa. Následný, relatívne samostatný rozvoj národného života

vtedy juhoslovanských Slovákov a ich rôznorodá politická, osvetová a kultúrna činnosť naberá na intenzite. To, čo predtým v dôsledku priestorového odlúčenia od etnického slovenského národa bolo najčastejšie vnímané ako regionálny variant, začína postupne nadobúdať príznaky kolektívneho vymedzenia sa voči nemu: „náznyky uvedomovania si vlastného kontextu sa u našich [slovenských vojvodinských – poznámka Z. Č.] spisovateľov začali zjavovať hneď po prvej svetovej vojne, aby v priebehu dvoch desaťročí nadobudli silu presvedčenia“ (Hronec 2010: 32). Na základe mnohých literárnych i neliterárnych prejavov v medzivojnovom období, napríklad aj na stránkach dobovej spoločensko-politickej tlače, vidieť pretrvávajúcu spätosť s Československom, ale na druhej strane možno evidovať aj intenzívnejšie úsilie nájsť si svoje miesto v novom štátnom útvare a budovať vlastný (národný, kultúrny a literárny) kontext.⁶ Toto postupné uvedomovanie si svojej príslušnosti a zaradenosti do viacerých nacionálnych kontextov (slovenského, respektíve československého, juhoslovanského, slovenského menšinového), je zjavný aj v literatúre medzivojnového obdobia. Medzi vtedajších adeptov básnického slova patrili i mladý Kovačičan Martin Toman Banátsky (1899 – 1977), ktorý rozpoltenosť identity priam hamletovského typu (Hronec 2010: 33) podal nasledovne: „Skoro neviem, kde som doma, / za čím moje srdce túži, – / myseľ vzlet má raz u Hrona, / nad Avalou zase krúži“ (Toman Banátsky 1923: 2).

V tejto súvislosti je zaujímavé, ako daný fenomén videli Slováci zo Slovenska a nakoľko je zdroj používanej literárnej obraznosti v podobe imaginatívnej stopy už predtým prítomný v slovenskej literatúre. Slovenský publicista, redaktor a organizátor rôznych celonárodných podujatí Henrich Kurtha Velický (1903 – 1993)⁷ v esteticky nevýraznej básni *Otčine svojej o Dolnej zemi*⁸ azda najexplicitnejšie sprítomňuje hlavné fabulárne prvky mýtického naratívu Slovákov na Dolnej zemi v tomto období, v mnohom sa stotožňujúc s kolonistami. Využil motív príchodu a sťahovania („Otcovia naši sem holými rukami prišli [...] To všetko nechali – / a obraz len / toho so sebou doniesli / v kraje močiarny, nevlúdne [...] začali s ničím / bití súc životom / šľahaní výsmechom / hnaní osudom“) a tematizoval tiež sociálne príčiny odchodu („Nemali ničoho, dvoje len dlaní“), idealizáciu starej vlasti („vlast' otcov dávnu, / zem drahú, rodnú, / (však nie svoju) / kde spevom šumia hory, / kde potôčky, / vesele žblnkajú spevom / a skákavé vlnky / hrajú si farbami dúhy“), podmaňovanie si nového priestoru predovšetkým húževnatou

6 Po roku 1918 oslabla aj spolupráca a vzájomnosť Slovákov žijúcich v dolnozemskej regióne, presnejšie Slovákov, čo zostali v rámci hraníc nových štátov Rumunsko, Maďarsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Dovtedy ich spájala najmä odpor proti silnejúcej maďarizácii. Konkrétnym výsledkom intenzívnejšej spolupráce bol časopis *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1914, 1918 – 1920). Krátko po vojne zanikol a vystriedal ho spoločensko-politický týždenník orientovaný na juhoslovenské prostredie *Národná jednota* (1920 – 1941), ktorého názov má symbolickú potenciu.

7 H. Kurtha uverejňoval koncom dvadsiaty rokov v *Národnej jednote* nacionálne prifarbené a rusofílske veršovačky a články pod názvom *Balkánom k Východu*. Podpisoval sa ako V. H. Kurtha alebo Svetovlád Slávsky. Podľa informácie historika Samuela Čelovského bol H. Kurtha tajomníkom Lígy proti tuberkulóze v Bratislave a medzi dvoma vojnami prispieval do mnohých krajanských novín, časopisov a kalendárov, tak slovenských, ako i českých (v južnoslovenskom prostredí okrem *Národnej jednoty* aj do časopisu *Jugoslávská iskra* v Lublane a *Jugoslávská stráž* v Belehrade).

8 Báseň je datovaná v Báčskom Petrovci 30. septembra 1928 pri príležitosti návštevy československej delegácie, ktorá sa predtým zúčastnila v Kragujevci pietnej slávnosti venovanej 44 slovenským vojakom trenčianskeho 71. pešieho pluku, ktorí tam boli pred koncom prvej svetovej vojny v roku 1918 popravení za vzburu proti veleniu rakúsko-uhorskej armády.

646 prácou („pod ich železnou rukou škrípel / železný pluh... [...] ten železný ľud – slovenský ľud“) aj úplné privlastnenie si kolonizovaného územia a jeho zmenu na žirne a plodné pole: „Tu hrudu pretkal životom svojim, / do nej sa so slzami vpila jeho túha / a zrakom v kraje otčiny upretým / i tvrdá zmäkla hruda, / bo do nej vpila sa / so slzami i jeho láska!“ (Kurtha 1928: 2).

Takisto v ďalších druhových a žánrových formách, v próze a dráme⁹ nastáva výraznejší tematický zlom presunom autorskej pozornosti na slovenské vojvodinské prostredie. Tento proces inicioval už realistický prozaik Ján Čajak v prózach s dolnozemsou problematikou. Jeho syn Ján Čajak mladší (1897 – 1982) v nadväznosti na otcovskú tradíciu dedinskej ruralistickej poviedky naplno rozvinul „poetiku lokálneho koloritu“ (Boldocký 2010). V baladickéj poviedke *Matej Hronec Bickoš* (1978) v introdukcii do príbehu o osudovej tragickej ceste na Dolnú zem uvádza:

„V minulom storočí čudní hórni ľudia sťahovali sa vo väčších-menších tlupách na širokú rovinu dolnej Báčky. Hmlistá nádej, pekné sľuby na nový život boli im vodiči po neznámych cestách, po barinatých krajoch panónskej nížiny. Šli. Veď opúšťali bezcitných zemepánov a psotu. Šli. Jedni pešo. Na chrboch batoh chudoby. Iní, zámožnejší, na voze. Haraburdia, žien, detskej hávede bolo medzi rebrinami od šaragiel po oje toľko, že až bivnice stonali a kolesá vŕzgali.

A predsa ťažko opúšťali Liptáci, Turčania, Hontania, Trenčania, Zvolenčania, Novohradania svoje rodné kraje, doliny, háje, hory, vrchy, chalupy a pokrvstvo. Ne-raz sa obzreli, rukou zakývali, v slzách sa lúčili, kým sa predák Martin Čáni pridŕžoval smeru, kde býva slnko napoludnie“ (Čajak ml. 1978: 49).

V príbehu sú prítomné dve sujetové línie putovania na Dolnú zem. Jedna hovorí o ceste Mateja Hronca Bickoša za svojou milou Evkou, druhá o putovaní zástupu a Evkinej „zrade“ s predákom Martinom Čánim, za ktorého sa po ceste na čárde vydá a začne nový život na báčskej rovine: „Konečne sa zabeleli futocké veže a kaštieľ Čarnojevičovcov. [...] Dostali čiernu, čiernučičkú zem, o akej ani nesnívali. Tak sa osadili v Petrovci, kde bývali srbské rodiny. No Slováci sa množili rýchlejšie“ (Čajak ml. 1978: 55). Prvá línia sa končí tragicky. Zbojník Matej Hronec Bickoš už pri prvom stretnutí s nížinou sa cíti vykokorený a dezorientovaný, uvedomuje si, že okrem milovanej Poľany stratil aj milú, a berie si život. Druhý príbeh evokuje začiatok života na novom gazdovstve – Čániovcom sa na Vianoce narodí prvý mužský potomok. J. Čajak mladší využíva faktúálnu rovinu¹⁰ ako pozadie fiktívneho romantizujúceho sujetu, ktorý však nadobúda symbolickú potenciu – odkazuje na modernistickú tragickosť individuálnej existenčnej vykokorenosti (Matej Hronec Bickoš) oproti pozitívam rodinnej a kolektívnej súdržnosti slovenských

9 Modernistický dramatik a pazovský evanjelický farár Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950) tematizuje vo svojich najznámejších sedliackych drámach *Zem* (1926) a *Záveje* (1913, 1922) zhubný vplyv chorobného majetníckeho vzťahu k zemi na rodinné a sociálne vzťahy protagonistov. Vyhrotená podoba tohto patologického javu nemá obdobu v slovenskej literatúre, výjmc drámu *Statky-zmätky* (1909) Jozefa Gregora Tajovského, ktorý rovnako čerpal námety z dolnozemskeho prostredia, konkrétne z Nadlaku.

10 J. Čajak tu uvádza viaceré známe historické fakty, napríklad v mene Mateja Čániho z Málnica možno identifikovať impopulátora (agenta osídľovateľa), ktorý na jar v roku 1745 priviedol do Petrovca prvých slovenských kolonistov (Sirácky 1985: 96).

osadníkov (rodina Martina Čániho) ako potenciálu životaschopnosti a pretrvania v inonárodnom prostredí.

U predstaviteľov prvej povojnovej generácie básnikov (Juraj Mučaji, P. Bohuš, Andrej Ferko, Ján Labáth), najmä v ich literárnych začiatkoch, je už „čierna vrava zeme“ zreteľnejšia a umelecky presvedčivejšia. Juraj Mučaji (1919 – 1945) v básni *Dvesto rokov* aktualizuje hlavné atribúty stáročného (pre)trvania (jazyk, viera, národná identita) aj motívy plodnosti a blahobytu roviny najvýraznejšie v motívoch chleba, vína a medu:

„Keď zrána, keď bolo nebo plné hromov, [...] šli naši otcovia hľadať nový domov. [...] Šli v diale rovinou, čo bola bohatá ako božia dlaň. Zastali medzi Sávou, Dunajom a Tisou; víno im ponúkla fruškogorská stráň – veď mali smäd. Z lipových lesov včely zniesli med a roviny chleba dali. [...] Dvestoročný úsek času zachoval v nás vernosť viere, materčine a zem, čo má tak zvodnú krásu, zrodila vence zrnitých zrn: i vernosť v seba, matkinu krv, i vieru, čo v rovinách drieme a kropí, kropí náš budúci rast“ (Mučaji 1969: 7-8).

Andrej Ferko (1925 – 2011), básnik taktiež symbolistického výrazu, v básni s epickým podložíom *Na ceste k novému domu* umelecky výraznejšie opakuje základný sujet naratívu o putovaní do zaslúbenej zeme:

„Jedného tichého večera zakotvil praded náš plť pri brehu zaslúbenom: Dokončil zlých trampôt pút, vylodil nádej a rodinu pod klenbou neba na rovinu v nový dom. [...]

Ohnivé jazyky s vatrou sa hrajú
mysľou sa pletú a rozprávajú
o dome stratenom.
Bučinou zelenou, kde teraz do neba
kvíli a repce pre krajec chleba
poddaných ston.
Kde zhaslé ohnište popolom spí
a hora jedľová chladom zaváňa,
šindľová strecha pod dažďom hnije

vetriská dujú z temných brál Kriváňa –
 zbojnícka pravda v piesňach ich sa kryje.
 Vetriská dujú prázdnu chalupou,
 ovečky blúdia dolami,
 novú mať hľadá stratený syn,
 stará mu dala život zlámaný – [...]
 nevôľu ťažkú doma pod Tatrami. [...]
 Zem čierna sýtosť kryje,
 treba jej vernú prácu prisahať,
 rozhybať silu, čo na nej hnije –
 bude z nej dobrá nová mať.

Nový deň brieždi sa rovinou,
 kolembá Dunaj na vlnách plť,
 odhodil praded krpce už stranou,
 nebude viacej svetom sa tlčť.
 O chlebe sníva praded náš,
 kým zora rozlieva pomaranča zlatý mok
 a ohník za hudby rána v samopaš
 zbojnícky krepčí odzemok“ (Ferko 1985: 31-32).

V tomto básnickom texte sa zreteľne vyčleňuje viacero prvkov národnej mytológie, ako ich uvádza Anthony D. Smith (Findor 2000: 6); mýtus pôvodu sa viaže na územie opusteného Slovenska (Kriváň, Tatry), mýtus predkov zase na predchodcov rodu (praded), mýtus sťahovania na cestu do zeme zaslúbenej a obsahuje i zárodky nastávajúceho bohatého zlatého veku (čierna zem, chlieb). A. Ferko pritom konfrontuje starý a nový domov s dôrazom na začiatok života v novom priestore, čím sa dianie posúva do rozprávko-mýtických polôh. Epicke podložie lyrického príbehu obsahuje aj dobrodružno-romantický prvok (zlých trampôt pút, zbojníctvo) či sociálny rozmer výpovede (poddaných ston, drábovská knuta, šibenica). Sociálne prvky významovo súvisia s historicky tradovaným dôvodom sťahovania (sociálne príčiny a útlak poddaných) a celý dramaticky pointovaný príbeh sa končí pradedovým snom o chlebe. Uvádzanie dávnejšieho predka signalizuje vedomie rodinnej príslušnosti a sukcesivnosti trvania rodu, zároveň však prispieva k naplneniu dôležitého segmentu národnej mytológie odpoveďou na otázku, komu sme sa to narodili. Na viacerých miestach básne sa zdôrazňuje smer putovania: Kam sme to prišli? Oblasti, ktoré slovenskí predkovia kolonizovali, sa sprítomňujú motívmi roviny, pustatiny, čiernej zeme, ale uzlový motív je vysunutý do úvodu: „Jedného tichého večera / zakotvil praded náš plť / pri brehu zaslúbenom“ (Ferko 1985: 31). Evokujú sa v ňom biblické a mýtické súvislosti – tie oblasti bohatstva a blahobytu, kde sa začína rozvíjať nový život (nový kozub, nový dom, nová mať). Biblické putovanie do zaslúbenej zeme v podobe dlhej a ťažkej púte s prekonávaním prekážok, ako to symbolizuje aj koniec Ferkovej básne, sa

končí nájdením nového domova (kladné významy sugerujú motívy nového dňa, 649
brieždenia, zory a najmä dedovho sna o chlebe).¹¹

Téma vystaňovalectva a hľadania nového domova rezonovala najmä pri
oslavách miestnych okrúhlych jubileí.¹² Keď J. Labáth na začiatku päťdesiatych
rokov býval v banátskej Kovačici, obec si pripomínala 150. výročie od založenia,
čo bol pre autora podnet pre vznik básne *Vystaňovalci*:

„A roky hrmeli
ako kolesá
po ceste kamenistej,
ako reťaze
na pltiach dolu Váhom
Hronom,
Dunajom.
Nie,
neplakali!
– daromné slzy v cudzom svete.
Len ruky robotné vztýčili ku oblohe,
len vôľu nezlomnú vsadili za kormidlo
a potom orali,
orali zem
a siali nádej
i lásku,
veď boli sedliaci –
a sedliak srdce v brázde zaoráva.
A brázdy rástli silou uragánu,
v kropajach potu,
v kropajach krvi
a rástli v obrov oráči skromní
bohatej
čiernej
zeme.

11 Motív chleba sa tiež stáva jedným z vysoko exploatovaných motívov, najmä keď autori chcú poukázať na ťažký život, ale i na úrodnosť pôdy na Dolnej zemi a ich dosah na spôsob života slovenských kolonistov. R. Stoličná napríklad uvádza, že v novej vlasti si našli „lepší chlieb“ než ten v krajine svojich predkov (Stoličná 2009: 56), Ladislav Lenovský nazýva Dolnú zem priestorom „kultúry bieleho chleba“ (Lenovský 2018: 128). Poeticky to výstižnejšie zdôraznila Viera Benková (1939) v básni *Heroica slovacica*, kde sa pýta na podstatu a hrdinskosť vojvodinského Slováka: „A či je to tá naša chlebná duša, / čo sa v nás na večnosť usadila / a teraz sama seba živí, velebí a žehná?“ (Benková 1997: 69). O mýtikom vnímaní priestoru Dolnej zeme a panónskej nížiny ako priestoru bohatstva a blahobytu svedčia mnohé pramene z minulosti, čo sa následne dostávalo aj do umeleckej tvorby.

12 I v súčasnosti prichádza k regenerácii tematicko-motivickej vrstvy sťahovania a budovania nového domova predovšetkým v ochotníckych divadelných a scénicko-hudobných prejavoch pri príležitosti jubileí tej-ktorej slovenskej vojvodinskej dediny, napríklad inscenácia kovačických gymnazistov pod názvom *Kým ostarie si Padina* v roku 2022. Najnovšie sa táto téma vyskytla vo filme *Vitaj doma, brate* (2022) režiséra Petra Sergeja Butku, v ktorom na rozdiel od patetickosti a pátosu padinsko-kovačickej inscenácie ide skôr o zosmiešnenie „slovenského Balkánu“, čo má blízko k tomu, čo Vesna Goldsworthyová pomenovala ako imperializmus imaginácie.

Dnes našim poľom traktory hučia
 a kosti otcov rovina skrýva –
 – ďaleko Liptov, Orava, Tatry,
 i šumná rieka
 Strehová mútne preteká.
 Stratil sa epos
 vo vrení prúdov zmaru.
 Lež žijú ešte tulácke deti,
 rovina šira dáva im silu
 a južné slnce bronzovo farbí čelá.
 Poslední prišli
 dneska sú prví
 a zdá sa
 nezahanbia
 meno
 Slováka
 spod vysokých Tatier“ (Labáth 1958: 9-11).

Často používaný symbol Tatier odkazuje na slovenské územie a neraz bol identifikačným bodom slovenských vystáhovalcov na Dolnej zemi.¹³ Motív Tatier ako „sponu dvoch rodných krajov“ a obraz života v týchto priestoroch je prítomný aj v ďalších Labáthových básňach s dolnozemskými motívmi,¹⁴ kde sa začína črtat' existenčná vyrovnanosť s daným stavom: „Stratil sa epos / vo vrení prúdov zmaru“ a tesnejšie primknutie k novému priestoru slovenských kolonistov, ktorí sú hodní svojich predkov spod Tatier. Tento motív sa postupne objavuje i u iných autorov, výberovo napríklad u P. Bohuša vyjadrujúceho presvedčenie, že je „rovina v odznaku vlasti“ (Myjavcová 2004: 75-89): „V širokej zemi / zo zrn dážd' / hľadali všetci, / každý zvlášť. / Neznajúc / v žití mnoho slasti, / hľadali oni, / a my sme / predsa naši / sestru našej vlasti! // Tu sme my na zemi dedov, / prikutí k brázdam klincom krvi, / čo káže za ne život klásť. / My synovia sme, / ajhľa, naša matka: / rovina táto, naša vlasť!“ (Bohuš 1971: 6).

Určitá miera idealizácie a idylizácie,¹⁵ ktorá je v básňach prítomná, sa zapája do obrazu nájdenej domoviny a splnenia sna o zemi zasľúbenej. Mýtus putovania do zasľúbenej krajiny je evidentný predovšetkým v podobe opisov bohatstva,

13 Napríklad Emil Kolényi v jednom svojom liste označuje Slovákov v južných častiach Uhorska „synovia Tatier“. Popredný národovec, romantický spisovateľ a kňaz v obci Aradáč Leopold Branislav Abafi (1827 – 1883) o Slovákoch „tam hore“ píše, že sa „o nebotyčné Tatry opierajú“ (Čelovský 2010: 229-230).

14 Sú to básne *Dolnozemska, Na Dolnej zemi, O mojom rodisku* a iné. Z Labáthových miscelanéi datovaných v máji 1998 sa dozvedáme, že mal rukopis knihy pomenovanej Cesta do zasľúbenej krajiny (Labáth 2005: 90).

15 Podobné produkčné postupy, často aj sentimentálne prifarbené, sa dajú identifikovať v celom rade ďalších autorov dolnozemskeho priestoru, napríklad Dagmar Mária Anoca ich identifikuje aj u autora dolnozemskeho pôvodu Petra Suchanského v medzivojnovom období: „Ty krásna Dolná zem! [...] Kto vidí tvoje jasným slnkom ožiarené kraje, s plesajúcim srdcom musí zaspievať a chváliť Boha-Stvoriteľa za jeho veľké dielo“ (citované podľa Anoca 2015: 99) či u slovenských spisovateľov z Rumunska a dokonca aj u rumunských spisovateľov (Anoca 2015: 100-102). V tomto zmysle sa „panónsky archetyp“ (Harpán 1999) môže aplikovať na širší priestor Panónskej nížiny.

krásky a blahobytu Dolnej zeme.¹⁶ Prvý historik čabianskych Slovákov Ľudovít Haan (1818 – 1891) nazýva Dolnú zem „slovenským Kanaánom“, etnograf Ján Čaplovič (1780 – 1847) píše o dolnozemských oblastiach ako o Eldoráde, podobne v encyklopédii *Rakúsko-Uhorsko slovom a obrazom* (1891) sa Bážka charakterizuje ako „skutočné roľnícke Eldorádo“. Opakujúci sa stereotyp sa dostáva aj do umeleckej tvorby, počnúc napríklad osvietencom Michalom Godrom,¹⁷ ktorý od roku 1828 pôsobil v Bážke na Dolnej zemi. V latinskej príležitostnej tlači *Carmen Pastoricium* z roku 1841 velebí v prvej ekloge *Beata Bacska* úrodné bážske polia: „Hojnosť žltej pšenice chváli pôdu; na nijakých poliach nerastie lepšia kukurica, najvzácnejší ovos z Bážky neustúpi ničomu, chvália ho kone. [...] Bážka je pozhnaná zem, pre mňa druhý Kanaán!“ (citované podľa Vaneková 2016: 429, 430; k básnickej skladbe bližšie Brtňanová – Vaneková 2018). Ján Kollár v piatej časti *Pamäti z mladších rokov života*, kde opisuje svoju cestu na Dolnú zem počas prázdnin v roku 1812, nazýva Békešskú stolicu „slovanskou Palestínou“ (Kollár 1863: 188).¹⁸ Stopy uvedeného naratívu využívali mnohí spisovatelia, pars pro toto spomeniem J. Čajaka mladšieho – zbojník Matej Hronec Bickoš odchádza za svojou milou na Dolnú zem, lebo „jej rodičov prehovoril Martin Čáni z Málnica, aby sprobovali šťastie tam, kde netreba orať, ani siať, len kosiť“ (Čajak ml. 1978: 50).

Jedným z tradovaných naratívnych segmentov príbehu o sťahovaní na Dolnú zem je motív plavby plťou, čo sa nekryje s historickou realitou.¹⁹ V dvadsiatych rokoch sa objavil v básni H. Kurthu („prišli sem otcovia naši / vlnami Dunaja na rozbitej plti“, Kurtha 1928: 2), neskôr, v druhej polovici 20. storočia, ho využili aj iní spisovatelia, napríklad Viera Benková. Na dobrodružno-romantickom prvku príchodu na plť sa dá adekvátne ilustrovať pretváranie historicky a dokumentárne doložených faktov na mýtické.²⁰ K fiktívnemu transformovaniu faktuálnych dát prichádza z viacerých dôvodov; dôležitým transformačným médiom sú napríklad

16 L. B. Abafi v pozdrave memorandovému zhromaždeniu v Martine v roku 1861, uverejnenom v *Pešťbúdinských vedomostiach*, pripomína dolnozemských Slovákov a uvádza: „Na brehoch rybnoprodnej Tisy, kráľovského Dunaja, v bohatom Banáte, Bážke, úrodnom Békeši, Sabolči atď. sú osady naše obývané ľudom slovenským“ (Čelovský 2010: 229-230).

17 M. Godra po ukončení štúdia teológie vo Viedni pôsobil ako vychovávateľ v rodine Stratimirovičovcov v Kulpine a Novom Sade (1828 – 1831), v roku 1836 sa stal profesorom a riaditeľom nižšieho nemecko-slovenského gymnázia v Novom Vrbase.

18 J. Kollár takto podáva cestu do Nadlaku: „Cesta vedla přes utěšené a úrodné vinice. Den byl jasný a rosa perlila se ještě sluncem na listech révových a stromových. [...] Ovoce všelijaké mezi révovím se blyštělo“ (Kollár 1863: 190).

19 V historických prácach sa relatívne presne vyčleňujú tri fázy kolonizácie Dolnej zeme aj trasy sťahovania zo severných do južných uhorských stolíc (Sirácky 1985; Botik 2011; Kmeť 2017).

20 Tento motív má zrejme viacero motivácií; môže prameniť v ojedinelých prípadoch príchodu do južných krajov riečnou cestou, čo bolo podporované aj pltníckou tradíciou v niektorých regiónoch, odkiaľ kolonisti prišli. Je to však i fantáziou dotváraný príbeh, ako dokladá román *Stred sveta* V. Benkovej: „Je pravda, že naši predkovia prichádzajúc sem šli tou cestou, ktorá im bola najbližšia a najznámejšia – vodou a teda plťami! Veď boli chýreční ako pltiari, spúšťali sa slovenskými riekami do Komárna, Budapešti, prichádzali často aj do týchto južných krajov a privážali sem drevinu na opevňovanie pevností, výstavbu kostolov a hradov“ (Benková 2006: 183). Spisovateľka vo svojom beletristickom spracovaní histórie (aj vo viacerých iných svojich populárno-beletristických knihách) čerpala z orálnej histórie aj historických prameňov: „Z archívnych dokumentov uložených vo vojvodinskom archíve je známe, že pri opevňovaní mestečka Apatína kdesi pred rokom 1745 slovenskí pltníci priviezli pre jeho potreby veľké množstvo gulatiny z Oravy. Prichádzali aj do dávneho Nového Sadu a v prístave Bystrica, kde kotvili menšie lodky a člny, zastavovali sa aj pltníci, plte tu porozoberali, drevinu predali alebo oddali objednávatelovi a domov sa už vracali pešo alebo vozom, ak ich dakto vzal do voza...“ (Benková 2006: 183).

652 rôzne historicky prislúchajúce k ústnej tradícii (oral history), prenášané, a tým i modifikované ústnym rozprávaním cez viacero generácií.²¹ Tento typ kolektívnej pamäti, založenej na každodennej komunikácii v obmedzenom časovom horizonte (latinské saeculum), nazýva J. Assmann komunikatívnou pamäťou na rozdiel od kultúrnej pamäti, ktorú charakterizuje konkretizácia identity (vzťah ku skupine a k skupinovej identite) vymkynajúcej sa času (Assmann J. 2015: 50). Tradované ústne prenášanie poznania prispievalo k budovaniu kolektívnej národnej a kultúrnej identity: „Špecifická povaha, již člověk nabývá svou příslušností k určitému spoločenství a jeho kulturě, se uchovává napříč generacemi nikoli jako výsledek fylogenetické evoluce (t. j. týkající se vývoje druhu), nýbrž jako výsledek socializace a předávání“ (Assmann J. 2015: 50). Zo subjektívneho videnia a z postupného modifikovania určitých historických faktov do fiktívneho naratívu sa vytvára základ pre existenciu a reprodukciu národnej identity, lebo umožňujú predstavu jedinečnej kultúry, genealogicky prenášanej od etnických predchodcov (Findor 2000: 6). Príbehy, príhody členov spoločenstva, historické spomienky sa tak postupne modifikovali, ale reprodukciu i kanonizovali a ako také upevňovali pocit kolektívnej identity.²² Pritom „oporné body kolektívnej pamäti národa a jeho sebaidentifikácie majú pôvod v selektívnom prístupe k historickým faktom, ktoré v mnohých prípadoch vyúsťuje do manipulácie s nimi alebo do hrubého zjednodušovania historického diania“ (Taranenkova 2006: 325). Historické udalosti nadobúdali časom symbolotvornú potenciu utvárajúc univerzálne spoločenské archetypálne koncepty tesne prepojené s kolektívnym vedomím daného etnika. Historické deje (okrem hlavných prelomových rokov, ako sú rok príchodu, stavby modlitebnice a chrámu a podobne) sa tiež postupne posúvali do ahistorického času podobným spôsobom, ako sa v ľudskom vedomí konštruuje aj história; mýtické rozprávanie podobne ako kolektívna pamäť historické udalosti reinterpretuje: „minulost jako taková vzniká teprve tím, že se k ní lidé vztahují“ (Assmann J. 2001: 33). S intersubjektívnym konsenzom, o ktorom uvažuje J. Assmann, súvisí aj rozhodovanie, čo bude reprezentovať udalosti histórie a čo sa stane objektom spoločného spomínania či osláv a na druhej strane na čo sa zabudne.

Podľa viacerých autorov (Macura 1995; Harpán 1999) je dôležitá formálna stránka mýtickej výpovede ako sekundárneho znakového systému, čo má pôvod u Jurija M. Lotmana a v jeho chápaní textu, pod ktorým nemyslí len verbálne akty, ale aj semiotické jednotky iných systémov. „Sekundárne systémy vytvárajú

21 Svedectvo o tom nachádzame napríklad v písanej i ústnej podobe u padinského insitného umelca Pavla Povolného Juhása (1946), ktorý vytvoril svojráznu rodinnú i lokálnu mytológiu v knihe *Prvé ulice*: „V našej rodine sa často rozprávalo o prisťahovaní sa Povolnovcov a iných slovenských rodín zo Slovenska do nového domova. Prísťahovalci si tu, najprv len z kolíb alebo zemľaniek, založili sídlisko, ktoré pomenovali Padina. [...] Nie práve takto podanú historiku, akú si tu prečítate, počul som najprv od môjho starého otca. Môj otec ju doplnil tým, čo od svojho starého otca zvedel. A tí to tiež počuli od rodičov a starých rodičov. A tak dodnes, z generácie na generáciu, sa prenášali príhody o pôvode, prisťahovaní sa a prvých rokoch života našej rodiny a jej spoluobčanov v novom prostredí. Kostra je pravdivá a detaily sú plodom obrazotvornosti, čo tridsať rokov vo mne zrela. Možno všetko práve tak nebolo, no predsa to len tak nejak bolo“ (Povolný Juhás 1995: 5). Podobne sa o založení obce Padina rozpráva aj v dokumentárnom filme *Takto sme žili... Padina*. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=W7OLgeoIUPw> (v časovom intervale 21:38 – 30:17).

22 Podľa A. D. Smitha, zaoberajúceho sa etnicitou a nacionálnou identitou, vytvárajú národnú identitu také vzájomne súvisiace komponenty, ako sú historické územie alebo domovina, spoločné mýty a historické spomienky, spoločná masová kultúra, spoločné právo a povinnosti a spoločná ekonomika (Findor 2000: 6).

na rozdiel od prirodzených jazykov vlastné denotáty. Tieto neprináležia skutočnosti, ale skutočnosť modelujú“ (Nünning 2001, citované podľa Höhn 2017: 25). Literárne texty sú teda schopné konštruovať modely skutočnosti a navzájom sa generovať. Konotované výpovede, analogické vzťahy medzi minulým a súčasným a zatlačanie vecných rozdielov na úkor podobnosti má dôležité sociálne dôsledky: „spoločenská skupina si tak realitu vykladá znovu ze svojho hľadiska, stabilizuje touto cestou své postavení, prekonáva ,diskrepanca a zjavné rozpory, ktoré vznikajú z konfrontácie empirické zkušnosti s prijatou kosmologii, vírou, ideologii, poprípade s jinými univerzalizujícimi pojetími a představami“ (Macura 1995: 81).

M. Harpáň v panónskom roľníckom archetype na vertikálnej a horizontálnej rovine, teda na paradigmatickej a syntagmatickej osi, ustanovuje sieť atribútov, ako sú jednotlivé predmety, obrady, javy, úkony súvisiace so životom slovenských dolnozemskej enkláv, a uvažuje o tom, ako sa premietajú do druhotného znakového systému (literárneho textu), čím nadobúdajú význam atribútov, ktoré určujú bytie človeka v daných časopriestorových reláciách (Harpáň 1999: 5-37). Ako základné vyčleňuje priestorový paradigmu (rovina, zem, rastliny, lokálne toponymá), antropologickú paradigmu (rodokmeň, sedliak, tkáčka) a obradovú paradigmu (sviatky, tradície, piesne).²³ U dislokovaných autorov (Taneski 2021) nadobúdajú konkrétne reálie (dom, vlasť, rodisko) spravidla aj metafyzické dimenzie (menia sa na obraz, metaforu, mýtus): „Práve tento posun od konkrétnej účelovosti jednotlivých pracovných úkonov k univerzálnemu významu existenčného zotrvania a pretrvania je základným mýtotvorným postupom v genéze panónskeho archetypu v slovenskej dolnozemskej poézii“ (Harpáň 1999: 7). Pritom, ako zdôrazňuje M. Harpáň, všetky tematické a motivické jednotky ustanovujúce panónsky roľnícky archetyp v slovenskej dolnozemskej literatúre treba dať do súvisu s primárnym kódom, v ktorom sa znakový proces realizuje – sú to slovenské národnostné society na Dolnej zemi, špecifické z hľadiska etnického a historického, minority pohybujúce sa medzi vedomím samostatného a súdržného celku a vedomím príslušnosti nadradeným celkom ako ich časti (Harpáň 1999: 8).

S. Boldocký ako zástanca koncepcie akéhosi literárneho *genius loci* zastával názor, že k poetike rurálneho lokálneho koloritu „treba pristupovať ako k rovnocennej a neodmysliteľnej zložke celkovej slovenskej národnej literatúry už i preto, lebo regionálne špecifiká tejto literatúry do celkovej slovenskej národnej literatúry vnášajú kvality, aké mohli vzniknúť iba tam, kde vznikli, takže sú jedným z prameňov bohatstva a rôznorodosti v kontinuite slovenskej literatúry a kultúry vcelku“ (Boldocký 2011: 38). Často však mechanické uplatňovanie prvkov lokálneho a regionálneho v umeleckej tvorbe nedokázalo posunúť výraz do univerzálnejších metafyzických polôh. Do skupiny autorov, ktorí vo svojej tvorbe uplatňovali prvky panónskeho roľníckeho archetypu (M. Harpáň) alebo, inak povedané, poetiku rurálneho koloritu (S. Boldocký), patrí i V. Benková, ktorej sa

23 Výstižným príkladom na prepájanie týchto troch paradigiem horizontálne a vertikálne je vizuálny motív váhadlovej studne: „V priestorovej paradigme studňa je vertikálnou dominantnou na horizontále roviny [...]. Atribúty antropologickej paradigmy spočívajú vo fakte, že studňa je dielom ľudských rúk – v týchto súvislostiach stavanie domu a kopanie studne patria medzi základné existenčné predpoklady. [...] Napokon atribúty obradovej paradigmy súvisia so skutočnosťou, že takých studní na panónskom priestore je čoraz menej alebo ich už ani nie je. Ide tu teda znovu o premietnutie konkrétneho javu do vlastnej podstaty, ktorá si vo svojom vedomí uchováva všetky príslušné funkcie“ (Harpáň 1999: 18).

654 podarilo využívaním tematicko-motivickej zásobárne tradičných motívov (rodisko, predkovia, dom, studňa, rovina, dedina a iné) preniknúť do hlbších vrstiev mýtického a archetypálneho bytia dolnozemsých Slovákov definujúc ich svojrázny esprit. Ukážkou môže byť jej báseň *Heroica slovaca*, kde sa postupom rečníckych otázok definuje podstata dolnozemsých Slovákov. Poetka usúvzťažňuje viaceré osobnosti a ich tvorbu (P. Bohuš a jeho báseň *Motyka – moja gotika*, Martin Jonáš, Zuzka Medvedová a jej obraz *Dievča a chlapec pri studni*) s hľadáním „heroizmu“ society: „Nikdy som sa totiž nedozvedela, / čo je to Heroica slovaca. [...] Či v odraze zrkadla / tichosťou nedele opradená / predná izba / iskiarkou spomienky presvetlená? // Alebo vlasok zlatej konopy, / ktorý nás neraz poplátal a dal dokopy / a teraz sa leskne iba na praslici? // A či je to tá naša chlebná duša, / čo sa v nás na večnosť usadila / a teraz sama seba živí, velebí a žehná? // Heroica slovaca, / maestro Beethoven“ (Benková 1997: 68-69). Celou tvorbou V. Benkovej sa vi- nie motív domu, ktorý má viacvrstevnaté konotácie. V knihe *Dom* (1987) v cykle rovnomenného názvu v próze *Dolniakovci* si potomok prvej generácie kolonistov stavia dom v strede osady, čo symbolizuje nachádzanie nového domova, pritom spomína na príchod: „Kedy to bolo, keď sedel na plti, blízko pri otcovi, a letel Váhom a Dunajom až hen po Pešť? A potom až po Begeč a Hložany. Kto by si bol pomyslel, že príde až sem na koniec sveta, k bahnu Dunaja [...] Kto by si len pomyslel, že tu nájde druhý domov?“ (Benková 1987: 48).

Záver

Slovenská menšina v Srbsku sa prirodzene hlási k slovenskému národnému celku. K pocitu homogenity prispievajú spoločný jazyk a jeho norma, kultúrne tradície, dejiny. Ako príslušníci spoločenstva enklávneho typu našli svoje životné (nie však i vlastné) územie (novú domovinu) na Dolnej zemi vo Vojvodine. Ako výsledok mnohých historických a spoločenských okolností osídľovania a domestikovania nadobudli však aj určitú národnostnú odlišnosť. Literárna tvorba, vedľa iných produktov kultúry, mala a má v procese sebaidentifikácie významné miesto.

Historický naratív sťahovania a nachádzania nového domova u vojvodinských Slovákov pretrváva už vyše storočia; najmä po roku 1918 silnela jeho hrdinská a sociálna dimenzia. Postupne nadobúdala silnú zjednocujúcu funkciu a podieľal sa na sebaidentifikačnom procese slovenskej minority v dnešnom Srbsku. V kultúrnej pamäti tejto komunity pretrváva ako „ostrov času“ (J. Assmann) rozprávanie o osudových udalostiach minulosti, ktoré spôsobili rozčesnutie s materským etnikom a nasmerovali ich vývin iným smerom. V druhej polovici 20. storočia sa v tomto naratíve ešte stále nachádza latentná tendencia porovnávať dve domoviny so zjavnejším priklonom k reáliám dolnozemskeho priestoru (motívy roviny, zeme/ černoze, domu) a „novej vlasti“. Ak parafrázujeme J. Assmanna, aj slovenská menšina v Srbsku sa vo svojej kultúrnej tradícii ukazuje zreteľne sebe a iným. Akú minulosť prezentuje prostredníctvom „figúr spomínaní“, kde patrí aj sledovaný mýtický naratív sťahovania a nachádzania nového domova, a k akej hodnotovej perspektíve sa prikloní, hovorí niečo o tom, čím je a kam smeruje (Assmann J. 2015: 57).

Aj napriek zdaniu, že tradičné „tematické uzly“ (Taneski 2021) rurálneho archaického sveta sú už dávno prekonané, preda sa nachádzajú v základoch skúmaného historického naratívu o sťahovaní a nachádzaní nového domova. Ako archetypy, mýty, metafory, symboly existujú ako určité nemenné antropologické

konštanty. Svedčí o tom aj báseň poetky mladšej generácie Kataríny Mosnákovovej-Baglašovej (1984) *Bahnová rapsódia*: „Odrhlo sa drevené koleso z voza. / Odkotúlalo sa od záprahu / ďaleko po prachu / po strnisku, mlákach, / až sa zastavilo v najväčšom bahne. / Tu bude krčma! / A hneď vedľa kostol – / zašušťali listy Tranoscia, / ustaté telá zložili svoje bremeno túlania. [...] Našli ste aj vy v šope staré drevené koleso? / Urobte si z neho doplnok – poradia vám. / Len nehládajte na ňom / vôňu bahna. / Tá by vám mohla prezradiť / z akej čistoty ste na tento svet / zamávali krídlami“ (Mosnáková-Baglašová 2022: 48).

Štúdia je výstupom bilaterálneho projektu *Literatúra v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku*, ktorý podporilo Ministerstvo vedy, technologického rozvoja a inovácií Srbskej republiky. Zodpovedná riešiteľka: prof. Dr. Zuzana Čížiková. Doba riešenia: 2022 – 2023.

Pramene

- BENKOVÁ, Viera, 1997. *Heroica slovacae*. Báčsky Petrovec: Kultúra. ISBN 86-7103-098-9.
- BENKOVÁ, Viera, 2006. *Stred sveta*. Nadlak-Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko - Vydavateľstvo ESA. ISBN 973-107-008-7; 80-85684-50-0.
- ČAJAK, Ján ml., 1978. *Báta Ondriš Pazúrik a iné prózy*. Nový Sad: Obzor.
- HRONEC, Vítazoslav, 2010. *Chrestomatia slovenskej vojvodinskej poézie*. Báčsky Petrovec – Nový Sad: Slovenské vydavateľské centrum – Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov. ISBN 978-86-7103-345-9.
- BOHUŠ, S. Paľo, 1943. *Život a brázdy*. Košice: Slovenská jednota.
- BOHUŠ, Paľo, 1971. *Predsa kolaj*. Nový Sad: Obzor.
- BOHUŠ, Paľo, 1974. *Časom dôjdeme*. Nový Sad: Obzor.
- BOHUŠ, Paľo, 1985. *Listovanie v morušových listoch*. Nový Sad: Obzor.
- BOHUŠ, Paľo, 1989. *Nikam a späť*. Nový Sad: Obzor. ISBN 86-7103-029-6.
- BOHUŠ, Paľo, 1996. *Jednosmerný rebrík*. Báčsky Petrovec: Kultúra. ISBN 86-7103-093-0.
- FERKO, Andrej, 1985. *Kridla na zemi*. Nový Sad: Obzor.
- KOLLÁR, Jan, 1863. *Spisy Jana Kollára, díl čtvrtý*. Praha: I. L. Kober.
- KURTHA, Henrich Velický, 1928. Očine svojej o Dolnej zemi. *Národná jednota*, roč. 9, č. 40, s. 2.
- LABÁTH, Ján, 1958. *Šnečné hodiny*. Petrovec: Kultúra.
- LABÁTH, Ján, 2005. *Odtadiaľ a kam?* Báčsky Petrovec: Kultúra. ISBN 86-7103-269-8.
- MOSNÁKOVÁ-BAGLAŠOVÁ, Katarína, 2022. *Bahnová rapsódia*. In *Národný kalendár*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, s. 48.
- MUČAJIĆ, Juraj, 1969. *Básnické dielo Juraja Mučajiho*. Na vydanie pripravila Marína Vyvjalová. Nový Sad: Obzor.
- MYJAVCOVÁ, Mária, 2004. *Bolo, ako nebude*. Báčsky Petrovec: Kultúra. ISBN 86-7103-252-3.
- TOMAN BANÁTSKY, Martin, 1923. Skoro neviem. *Národná jednota*, roč. 4, č. 21, s. 2.

Literatúra

- ANOCA, Dagmar Mária, 2015. Peter Suchanský a fascinácia nižiny. In *V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 97-104. ISBN 978-973-107-105-3.
- ASSMANN, Aleida, 2014. Transnational Memories. *European Review*. Cambridge University Press, vol. 22, no. 4, pp. 546-556. ISSN 1062-7987 [print], 1474-0575 [online]. DOI: 10.1017/S1062798714000337
- ASSMANN, Jan, 2001. *Kultura a paměť. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-051-6.
- ASSMANN, Jan, 2015. Kolektivní paměť a kulturní identita. In KRATOCHVÍL, Alexander, ed. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis, s. 50-61. ISBN 978-80-2470-109-2.
- BABIAK, Michal, 2011. Nový uhol pohľadu na naše dejiny. *Nový život*, roč. 63, č. 7-8, s. 56-57. ISSN 0351-3610.
- BABIAK, Michal, 2018. Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 6, č. 2, s. 121-130. ISSN 1339-2204.
- BOLDOCKÝ, Samuel, 2010. *Rodiskom oprštenkovani. Antológia poétky ryrálneho koloritu vojvodinských Slovákov*. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Srbsku. ISBN 978-86-913807-0-0.

- 656 BOLDOCKÝ, Samuel, 2011. Neliterárne úskalia slovenskej literatúry vo Vojvodine. In *Zborník Matice slovenskej. Literárna veda 1*. Martin: Matica slovenská, s. 36-38.
- BOTÍK, Ján, 1995. Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. *Slovenský národopis*, roč. 43, č. 4, s. 431-444.
- BRTÁŇOVÁ, Erika – VANEKOVÁ, Oľga, 2018. Dejiny slovenskej literatúry a srbská Vojvodina. Dva vojvodinské katechizmy a latinská ekloga Beata Bacška. *Slavica Slovaca*, roč. 53, č. 3-4, s. 158-178. ISSN 0037-6787.
- ČELOVSKÝ, Samuel, 2010. *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Miestny odbor Matice slovenskej Báčsky Petrovec. ISBN 978-86-913807-3-1.
- FINDOR, Andrej, 2000. Národná identita ako naratívna konštrukcia. *Sociológia*, roč. 32, č. 1, s. 57-79. ISSN 0049-1225.
- HALL, Stuart, 1996. Introduction: Who Needs 'Identity'? In HALL, Stuart – DU GAY, Paul, ed. *Questions of Cultural Identity*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, pp. 1-17. ISBN 0-8039-7882-0.
- HARPÁŇ, Michal, 1974. *Priestory imaginácie*. Nový Sad: Obzor.
- HARPÁŇ, Michal, 1999. Básnické paradigmy panónskeho archetypu. In *O Palovi Bohušovi*. Báčsky Petrovec: Kultúra, s. 5-37. ISBN 86-7103-139-X.
- HARPÁŇ, Michal, 2015. *Moje Slovensko*. Milanovi Šútovcovi a Pavlovi Vilikovskému. In *V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 58-62. ISBN 978-973-107-105-3.
- HORYNA, Břetislav, 2020. Identita – Autenticita – Diference – Distance: základní problémy kulturní a národní sebeidentifikace. *Philosophica kritica*, roč. 6, č. 2, s. 56-71. ISSN 1339-8970.
- HÖHN, Eva, 2017. *Literárna veda ako kultúrna veda*. Banská Bystrica: Belianum. ISBN 978-80-557-1336-6.
- HUČKOVÁ, Dana, 2013. Pojem národná literatúra a jeho interpretačné kontexty. *World Literature Studies: časopis pre výskum svetovej literatúry*, roč. 22, č. 5, s. 25-33. ISSN 1337-9275.
- KLÁTIK, Zlatko, 1976. Vzdych rozjatrenej roviny. *Slovenské pohľady*, roč. 92, č. 9, s. 79-80.
- LENOVSKÝ, Ladislav, 2018. Jazyk, identita a kultúra etnických minorít v stredoeurópskych súvislostiach. *XLinguae*, roč. 11, č. 4, s. 125-142. ISSN 1337-8384.
- MACURA, Vladimír, 1995. *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H & H. ISBN 80-85787-74-1.
- MARČOK, Viliam, 2011. Je literatúra našich krajanov žijúcich v zahraničí skutočne naša? In *Zborník Matice slovenskej. Literárna veda 1*. Martin: Matica slovenská, s. 8-18. ISBN 978-80-8028-027-6.
- MRÁZ, Andrej, 2004. *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch*. Báčsky Petrovec: Kultúra. ISBN 86-7103-248-50.
- NÜNNING, Ansgar, 2001. *Literatur- und Kulturtheorie*. Stuttgart: Metzler Verlag. ISBN 3-476-01692-7.
- NÜNNING, Ansgar – TRÁVNÍČEK, Jiří – HOLÝ, Jiří, ed., 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno: Host. ISBN 80-7294-170-4.
- SIRÁCKY, Ján, 1985. *Dlhé hľadanie domova*. Martin: Matica slovenská.
- STOLIČNÁ, Rastislava, 2009. Kulinárna kultúra ako identifikačný znak dolnozemskej Slovákov. *Slovenský národopis*, roč. 57, č. 1, s. 44-59. ISSN 1339-1303.
- TANESKI, Zvonko, 2021. *Poetika dislokácie. Komparatistické sondy k migráciám v južnoslovenských literatúrach po roku 1989*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-5141-6.
- TARANENKOVÁ, Ivana, 2006. Mýty naše slovenské. *Slovenská literatúra*, roč. 53, č. 3-4, s. 323-325. ISSN 0037-6973.
- VANEKOVÁ, Oľga, 2016. Neznáma príležitostná tlač Michala Godru z r. 1841. *Slovenská literatúra*, roč. 63, č. 6, s. 422-434. ISSN 0037-6973.

Elektronické zdroje

PAŠTEKOVÁ, Soňa. *Poetika mýtu. Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. Dostupné z: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/paradigmy/8/poetika-myty>

Prof. Dr. Zuzana Čížiková
University of Belgrade
Faculty of Philology
Studentski trg 3
110 00 Belgrade
Republic of Serbia
E-mail: z.cizikova@fil.bg.ac.rs